

The Role of Political Power in the Interpretive System of the Russian Orthodox Church: The Ukrainian War

Ahmad Rashidi¹

Associate Professor, Department of Political Sciences, Faculty of Administrative Sciences and Economics, Arak University, Arak, Iran
E-mail: A-rashidi@araku.ac.ir

Article Info

Article Type:
Research Paper

Article History:

Received:
16 December 2024

Revised:
13 March 2025

Approved:
9 June 2025

Published Online:
31 July

Key Words:

Hybrid Warfare,
Holy War, West,
Russian World,
Patriarch Kirill,
Foucault.

ABSTRACT

In modern Russia, despite constitutional recognition of the separation of Church and State, we see a lot of interaction between them. In this context, how can we theoretically explain the interactions between church and state in contemporary Russia? This article aims to focus on this question by examining the religious dimensions of the Ukrainian war as a case study.

Within the above framework, the main research question is: What is the Russian Orthodox Church's (ROC) approach to the war in Ukraine?

The People's Republic of China (PRC) supports the war in Ukraine, and within this framework, the People's Republic of China's interpretive system, within the framework of the requirements of the ruling power structure, provides ideological and religious justifications for advancing the war in Ukraine.

Foucault's Theory of Knowledge and Power provides a theoretical basis for the argument that the People's Republic of China's approach to the Ukrainian war was shaped by the dominance of political power in order to legitimize Putin's expansionist policies.

Qualitative content analysis of Patriarch Kirill's statements shows that the church's approach reflects government policy. The church's interpretive system legitimizes Putin's policy in the Ukraine war through following methods: This work represents the political unification of the Russian world under the concept of "Holy Russia", portrays the war as a just and holy war between Russia and Western evil, presents Western civilization as the "other" of the Russian world, prays for historical victory, and finally presents those killed in the war as holy martyrs.

Cite this article: Rashidi, A. (2025), "The Role of Political Power in the Interpretive System of the Russian Orthodox Church: The Ukrainian War", **Central Eurasia Studies**, Vol. 18, No. 1, pp. 110-136.

<http://doi.org/10.22059/JCEP.2025.387091.450284>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran

Introduction: The political positions of Eastern Orthodox Christianity, particularly the Russian Orthodox Church, have been largely ignored in much political science research. This omission is notable, given that understanding Russia often requires understanding the Russian Orthodox Church. Studying the place of the statutes of the Russian Orthodox Church in Russian politics can provide valuable insights into the political and social dynamics of the country. The research background shows that not only religious orientation increased among the Russian people, but the institutional power of the church has also expanded in post-Soviet era. Given this reality, a relevant question from a political studies perspective concerns the political role of religion and the pattern of church-state relations in Russia. A brief look at Russian history shows that the relationship between the church and the state in this country has been most consistent with the conformity model, out of the three models of integration, independence and conformity. In modern Russia, despite the recognition of the separation of church and state in the constitution and the definition of the state as a secular institution, we see a lot of interactions between church and state.

Research question: The question is: How can we theoretically explain the interactions between church and state in contemporary Russia? This article aims to focus on this question by examining the religious dimensions of the Ukrainian war as a case study. Accordingly, the main research question is: What is the approach of Russian Orthodox Church's to the Ukrainian war?

Research hypothesis: The Russian Orthodox Church supports the war in Ukraine. In this context, the interpretive system of the Russian Orthodox Church, within the requirements of the ruling power structure, provides ideological and religious justifications for advancing the war in Ukraine.

Methodology and theoretical framework: The research method used in this study is qualitative structural content analysis, which focuses on collecting, analyzing, and explaining the underlying structure and discursive order of Patriarch Kirill's statements. The theoretical framework that supports the above hypothesis is Foucault's theory of knowledge and power. Foucault believes that knowledge is directly related to power. Power is productive and the most general

concept through which power produces is knowledge. Foucault uses “discourse” to describe the system of knowledge that emerges under the specific historical conditions of power. According to Foucault, the dominance of power creates the conditions for the emergence of specific knowledge in a given historical situation. This framework provides a theoretical basis for the argument that the Russian Orthodox Church's approach to the war in Ukraine has been shaped by the dominance of political power aims to legitimize Putin's expansionist policies. Within this context, church leaders extract interpretations of religious texts that legitimize Russia's military actions in Ukraine.

Results and discussion: The article's discussion revolves around the fact that the prominent feature throughout Russian political history is Statism. From this perspective, state dominance can be clearly seen in all spheres of life, including economics, science, technology, culture and religion. This article examines the state's dominance over religious institutions and their interpretive system in relation to the Ukrainian war. In this context, we argued that this war is a hybrid war. One of the most important aspects of this hybrid war is the use of religious capacities to advance the objectives of war. Patriarch Kirill, the leader of Russian Church, who a decade ago called Putin era a “divine miracle”, has made significant efforts to religiously justify the war against Ukraine. In this article, qualitative content analysis of Kirill's statements and a comparison of its results with Putin's expansionist policies show that the approaches of both (the church and the state) towards the Ukrainian war are completely aligned. Kirill's approach in advancing the concept of the unity of “Holy Rus”, on the one hand and Putin's geopolitical approach to dominating Ukraine on the other, were both focused on restoring the Russian Empire, which is ultimately seen as a political goal.

Conclusion: The research findings, through the application of Foucault's theory of knowledge and power, show that the church's approach is a reflection of government policy. As Foucault argued, the established structure of political power only allows for the emergence of knowledge systems that legitimize the will to power. The church's interpretive system legitimizes Putin's policy in the Ukraine war through following methods: representing the political unification of

the Russian world under the concept of “Holy Rus”, portraying the war as a just and holy war between Russia and western evil, presenting Western civilization as the 'other' of the Russian world, praying for historical victory and finally presenting those killed in the war as holy martyrs. Meanwhile, the evolution of Kirill's narratives over the course of the war can be seen as a shift in the Kremlin's view of the war. In the early stages of the war, when Kremlin thought they could capture Kyiv within days, Kirill called for peace and a reduction in the devastation of the war. In the second stage, when it became clear that the war would continue for a relatively long time, Kirill presented a narrative based on a "Holy War" and "metaphysical struggle" against the West as the “Other” of the Russian Holy world. After Putin's mobilization order, in the third stage, Kirill began to sanctify the war dead, saying that "those who lose their lives fighting for their homeland are cleansed of all their sins." "In the fourth stage, he openly called for prayers for "victory" and called for Putin's continued success as the leader of the Russian people. The church's involvement in advancing the war goes beyond public speeches and Kirill sermons. Overall, Russian churches have played an important role in advancing the propaganda campaign. Moreover, since political power requires the practical participation of its bearers, the Orthodox Church's supportive actions in advancing the war were not limited to preaching and speeches during the war. Rather, the church has also taken a series of practical actions, from blessing soldiers and military equipment to losing their lives on the battlefield.

Key Words: Hybrid Warfare, Holy War, West, Russian World, Patriarch Kirill, Foucault.

نقش قدرت سیاسی در نظام تفسیری کلیسای ارتدوکس روسیه:

جنگ اوکراین

دکتر احمد رشیدی

دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اراک، اراک، ایران

ایمیل: A-rashidi@araku.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: علمی پژوهشی	جنگ روسیه در اوکراین، جنگی ترکیبی است. در این چارچوب، یکی از مهم‌ترین ابعاد و زوایای این جنگ نقش مذهب و کلیسای ارتدوکس روسیه در پیشبرد هدف‌های این جنگ است. در این نوشتار با هدف بررسی این موضوع به این پرسش پاسخ می‌دهیم که نقش مذهب و جایگاه کلیسای ارتدوکس روسیه در پیشبرد جنگ روسیه در اوکراین چیست؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد دستگاه استنباطی کلیسای ارتدوکس روسیه، در چارچوب الزام‌های ساخت قدرت مستقر برای پیشبرد این جنگ پشتوانه‌های ایدئولوژیک و مذهبی فراهم می‌کند که نمود آن را دست‌کم در این محورها به روشنی می‌بینیم: معرفی مفهوم سیاسی فرهنگی جهان روسی به‌عنوان روس مقدس، خروج از سنت صلح‌طلبی مسیحی و تأکید بر ادامه جنگ تا رسیدن به پیروزی تاریخی بر دشمنان متافیزیکی روسیه مقدس، پذیرش جنگ اوکراین به‌عنوان جنگ مقدس و نبرد برای برقراری عدالت، تشویق به فداکاری و تقدیس کشته‌های جنگ، غیریت‌سازی و دشمن‌انگاری تمدن غربی در بافتار نبرد متافیزیکی که در اوکراین تبلور یافته است. چارچوب نظری که از یافته‌های نوشتار پشتیبانی می‌کند نظریه دانش و قدرت فوکو است که بر اساس آن گفتمان‌های سیاسی تنها به آن نوع از دانش و نظام آگاهی اجازه پیدایش می‌دهند که مشروعیت‌بخش خواسته‌های ساخت قدرت باشد. روش پژوهش تحلیل محتوای کیفی (از نوع تحلیل ساختاری) است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۶	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۲۳	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۹	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۵/۰۹	
واژگان اصلی:	
جنگ ترکیبی،	
جنگ مقدس،	
غرب،	
جهان روسی،	
باتریارک کریل،	
فوکو.	

استناد به این مقاله: رشیدی، احمد (۱۴۰۴)، «نقش قدرت سیاسی در نظام تفسیری کلیسای ارتدوکس روسیه:

جنگ اوکراین»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۸، شماره ۱، صص. ۱۱۰-۱۳۶

<http://doi.org/10.22059/JCEP.2025.387091.450284>

©The Author(s).

ناشر: دانشگاه تهران

مقدمه

زمانی که در عصر روسیه کی‌یفی، امپراتور ولادیمیر کبیر در سال ۹۸۸ به مسیحیت ارتدوکس گروید و در رودخانه دنیپر غسل تعمید گرفت، مردم روس نیز به پیروی از پادشاه خود به این دین گرویدند. از آن زمان در گردش قرن‌ها، ارتدوکس نه تنها به عنوان یک دین، بلکه در شکل وجه غالب فرهنگ و هویت آن سامان پدیدار شده است؛ به شکلی که بسیاری از روس‌ها، هویت، مفاهیم اخلاقی و جهان‌بینی خود را با ارجاع به مذهب ارتدوکس تعریف می‌کنند (کرمی و کرامتی‌نیا، ۱۳۹۷: ۱۴۰). بر این پایه، لاسکی فیلسوف سیاسی معروف مذهب را ویژگی اصلی شخصیت ملی روسیه معرفی کرده است (Podoprighora and Krasnopevtseva, n.d: 166-167). در روسیه تزاری با وجود جدایی نهادی کلیسا و دولت، به‌ویژه از زمان پتر بزرگ، آن‌ها ارتباط بسیار نزدیکی با یکدیگر داشتند. پس از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷، بلشویک‌ها سیاست تضعیف کلیسا را در دستور کار خود قرار دادند. با فروپاشی اتحاد شوروی و ازمیان‌رفتن محدودیت فعالیت‌های مذهبی، موجی از خیزش مذهبی و افزایش قدرت نهادی کلیسا در روسیه به جریان درآمد (کولایی، ۱۳۹۲: ۱۹۹) براساس نتایج نظرسنجی‌های معتبر در سال ۲۰۲۲ حدود ۷۲ درصد از مردم روسیه خود را مؤمن ارتدوکس معرفی کرده‌اند. همچنین تعداد افرادی که کلیسا و نهادهای مذهبی را قابل اعتماد می‌دانند از ۳۸ درصد در سال ۲۰۰۰ به ۵۱ درصد در سال ۲۰۲۲ افزایش یافته است (Dubtsova, 2023: 31-32). کلیسای ارتدوکس مسکو و سراسر روسیه با ۱۰۰ میلیون تن پیرو (رقمی معادل ۴۰ درصد کل ارتدوکس‌های جهان) برای مدت طولانی است که ثروتمندترین و قدرتمندترین کلیسای ارتدوکس در میان ۱۵ کلیسای ارتدوکس جهان است (Mandeville, 2024). بنا بر پیمایش رومیر در سال ۲۰۱۳، میزان محبوبیت شخصی پاتریارک کریل اسقف اعظم این کلیسا، ۶۶ درصد بوده که در سال‌های بعد هم این نرخ به نسبت پایدار باقی مانده است (Freeze, 2017: 8).

الکسی دوم که از زمان فروپاشی اتحاد شوروی تا دسامبر ۲۰۰۸ اسقف اعظم کلیسای روسیه بود، تلاش خود را صرف توسعه فیزیکی کلیسا و نهادهای وابسته کرد. اما جانشین او پاتریارک کریل، تمرکز خود را بر توسعه کیفی کلیسا قرارداد و با گسترش روابط با مقام‌های سیاسی روسیه جایگاه کلیسا را ارتقا بخشید (Freeze, 2017: 3). کریل از سال ۱۹۷۱ نماینده ارتدوکس‌ها در شورای جهانی کلیساهای در ژنو بود. گفته می‌شود او در این دوره با نام رمز میخائیلوف برای کاگب کار می‌کرد (شفیعی و فلاحی، ۱۳۹۷: ۴۶-۳۸).

با توجه به واقعیت‌های مورد اشاره، آنچه از دیدگاه مطالعات سیاسی مطرح می‌شود، توجه به نقش سیاسی مذهب و الگوی رابطه دین و سیاست در روسیه است. در ارتباط با مدل‌های مختلف روابط

میان نهاد دین و نهاد سیاست، این حالت‌های سه‌گانه متصور است: ۱. یکپارچه‌سازی نهاد دین و سیاست: نمونه تاریخی این مدل در مسیحیت، سزار پایی و در اسلام، خلافت است، ۲. استقلال نهاد دین و سیاست: این الگو مبتنی بر نظریه دو شمشیر است که «کار کلیسا را به کلیسا و کار سزار را به سزار» واگذار می‌کند و آن دو را از دخالت در امور یکدیگر بازمی‌دارد. ۳. همکاری نهاد دین و سیاست: در این مدل با وجود جدایی نهادی میان دین و سیاست، جلوه‌هایی از تعامل، هماهنگی و حتی نظارت میان این نهادها دیده می‌شود. نگاهی گذرا به تاریخ روسیه نشان می‌دهد که نوع رابطه کلیسا و دولت در این کشور با مدل سوم، سازگاری بیشتری داشته است. در روسیه جدید نیز با وجود اینکه براساس اصل ۱۴ قانون اساسی جدایی نهادی دین و نهاد سیاست به رسمیت شناخته شده و دولت به‌عنوان نهادی غیردینی معرفی شده است، در عمل شاهد اندرکنش کلیسا و دولت هستیم.

پرسشی که به ذهن می‌رسد این است که سرشت این همکاری چگونه است و چگونه می‌توان آن را به‌لحاظ نظری توضیح داد؟ در این نوشتار می‌خواهیم با تمرکز بر همین موضوع، با مطالعه حنبه‌های مذهبی جنگ اوکراین به‌عنوان یک مورد مطالعاتی، سرشت روابط کلیسا و دولت در دوره پوتین را توضیح دهیم. پرسش اصلی نوشتار این است که رویکرد کلیسای ارتدوکس روسیه نسبت به جنگ در اوکراین چیست؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که کلیسای ارتدوکس روسیه از جنگ اوکراین حمایت می‌کند. در این میان دستگاه تفسیری کلیسای ارتدوکس روسیه، در چارچوب الزام‌های ساخت قدرت مستقر برای پیشبرد این جنگ، پستوانه‌های ایدئولوژیک و مذهبی فراهم می‌کند. چارچوب نظری که می‌تواند از این فرضیه پشتیبانی کند نظریه دانش و قدرت فوکو است.^۱ روش این پژوهش، روش تحلیل محتوای کیفی (از نوع تحلیل ساختاری) است. در مرحله نخست با مراجعه به بانک‌های اطلاعاتی و گزارش‌های خبری، مجموعه سخنان اسقف اعظم روسیه در ارتباط با جنگ اوکراین را گردآوری کردیم. سپس با تمرکز بر شیوه آرایش کلام و عناصر تشکیل‌دهنده متن، تلاش کردیم نظم گفتاری یا ساختار پنهان حاکم بر سخنان وی را کشف و در قالب چندین محور درهم‌تنیده تبیین کنیم.

پیشینه پژوهش

با وجود روند جهانی کاهش اهمیت دین در سیاست و زندگی عمومی، در دهه‌های اخیر جهان در نقاطی هم شاهد بازگشت به دین، به‌عنوان یک امر سیاسی بوده است. ابعاد گوناگون این موضوع را

۱. در کاربرد این روش بسیار وام‌دار روش‌شناسی کتاب «قدرت، دانش و مشروعیت در اسلام» نوشته استاد فقید دکتر داود فیروزی هستیم.

به‌طور گسترده دانش‌پژوهان علوم سیاسی مطالعه کرده‌اند. با این حال در این مطالعات از ایستارهای سیاسی آیین ارتدوکس شرقی، به‌ویژه کلیسای ارتدوکس روسیه، تا حد زیادی غفلت شده است. در میان آثار محدودی که رابطه دولت و کلیسا در روسیه پسا شوروی را تبیین کرده‌اند، رویکرد یکسانی وجود ندارد. به‌طور کلی، رویکرد آثار موجود در این موضوع را می‌توان در سه دسته تقسیم کرد: دسته نخست، رویکرد پژوهشگرانی است که بر استقلال نسبی کلیسای ارتدوکس روسیه از دولت تأکید دارند که در آن میان می‌توان به این موارد اشاره کرد: پاپکوف^۱ (۲۰۱۱) در کتابی با عنوان «کلیسای ارتدوکس و سیاست‌های روسیه» نشان داده است که کلیسا در موارد زیادی مسیر مستقل و ناهم‌سو با دولت را در پیش گرفته است. آقاجانیان^۲ و همکاران (۲۰۱۵) در کتاب «مذهب، ملت و دموکراسی در قفقاز جنوبی» استدلال می‌کنند در روسیه جدید، دین به‌عنوان حوزه مستقل فرهنگی و هویتی مطرح شده است که به‌ضرورت تابع دولت نیست. در پژوهش‌های چاپ‌شده به زبان فارسی، کلاشی (۱۳۸۹) در مقاله «نقش و جایگاه کلیسای ارتدوکس در نظام سیاسی روسیه» همین رویکرد را پیگیری کرده است.

دسته دوم، رویکرد پژوهشگرانی است که همکاری یا هماهنگی دولت و کلیسا در روسیه را مطرح می‌سازند. در این چارچوب می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: هانتینگتون^۳ (۱۹۹۶) در اثر معروف و مناقشه‌برانگیز خود به نام «برخورد تمدن‌ها و بازسازی نظم جهانی» از نخستین صاحب‌نظرانی است که ایده «هماهنگی»^۴ را برای تبیین رابطه دین و دولت در روسیه جدید به کار برد. اندرسون^۵ (۲۰۱۰) در مقاله «پوتین و کلیسای ارتدوکس روسیه» استدلال می‌کند که این رابطه نوعی «هماهنگی نامتقارن» است که در آن همکاری کلیسا و دولت با غلبه قدرت دولت همراه است. سورانویچ^۶ (۲۰۱۰) در کتاب «مؤلفه‌های مذهبی سیاست خارجی روسیه» استدلال می‌کند کلیسای ارتدوکس روسیه با گسترش دامنه فعالیت‌های بین‌المللی، در زمینه سیاست خارجی با دولت هم‌پوشانی ایجاد می‌کند. بورگس^۷ (۲۰۱۷) نیز در کتاب «روس مقدس: زنده کردن ارتدوکس در روسیه جدید»، کلیسا را بازیگری هم‌راستا با دولت در بازتعریف هویت ملی روسیه توصیف می‌کند. فریزه^۸ (۲۰۱۷) در مقاله «ارتدوکس روسی و سیاست در دوره پوتین» استدلال می‌کند اسقف اعظم

-
1. Papkova
 2. Agadjanian
 3. Huntington
 4. Symphony
 5. Anderson
 6. Curanovic
 7. Burgess
 8. Freeze

روسیه در راستای پیشبرد منافع خود و کلیسا با دولت پوتین همکاری می‌کند. دسته سوم، رویکرد پژوهشگرانی است که معتقدند کلیسای ارتدوکس ابزار مشروعیت‌بخشی به رژیم پوتین است. از آن میان می‌توان به این موارد اشاره کرد: ریچرز^۱ (۲۰۱۲) در مقاله «کلیسای ارتدوکس روسیه در دوره پسا شوروی» استدلال می‌کند کلیسا به‌طور کامل در راستای سیاست‌های دولت حرکت می‌کند و بیشتر نقش تبلیغاتی و مشروعیت‌بخش برای قدرت اقتدارگرایانه دولت دارد. کنستانتینو^۲ (۲۰۲۳) در مقاله «کلیسای ارتدوکس روسیه: دست پنهان کرملین» استدلال می‌کند دستگاه کلیسای ارتدوکس روسیه در خدمت سرویس امنیت فدرال روسیه است و در پیشبرد سیاست این کشور، به‌ویژه در ارتباط با جنگ اوکراین، به دولت کمک می‌کند. در رویکردی مشابه، شفیع و فلاحی (۱۳۹۷) در مقاله «جایگاه کلیسا و دیپلماسی مذهبی در سیاست خارجی روسیه» استدلال می‌کنند دولت روسیه از ظرفیت‌های کلیسای ارتدوکس به‌عنوان ابزاری برای پیشبرد قدرت سخت خود در گرجستان و اوکراین بهره برده است.

رویکرد این نوشتار با رویکرد پژوهشگران دسته سوم هم‌سویی دارد، اما شایان توجه است که چارچوب تحلیلی این نوشتار و نتیجه‌های آن دست‌کم از سه بعد نوآورانه است: ۱. نگاه ساختاری به مقوله قدرت و به‌کار بستن نظریه دانش و قدرت فوکو که در چارچوب آن گفتمان‌های حاکم، نظام دانایی مطلوب خود را توسعه و تداوم می‌بخشند، ۲. تمرکز بر مطالعه موردی جنگ در اوکراین به‌عنوان رخداد جاری، ۳. کاربرد روش تحلیل محتوای کیفی با مراجعه مستقیم به سخنان و عملکرد اسقف اعظم روسیه.

چارچوب نظری: روابط قدرت و دانش در اندیشه فوکو

میشل فوکو متفکر معاصر فرانسوی در حوزه‌های گوناگون علوم اجتماعی اندیشیده و اندیشه‌های او در علوم اجتماعی تحول مهمی ایجاد کرده است. بی‌تردید مهم‌ترین دستاورد نظری فوکو، تحلیل روابط قدرت و دانش است. فوکو در فهم این رابطه به‌شدت زیر تأثیر اندیشه نیچه بود که شکل‌گیری نظام‌های حقیقت و دانایی را متأثر از خواست قدرت یا اراده معطوف به قدرت می‌دانست. در این چارچوب، فوکو به تبارشناسی صورت‌بندی‌های جدید قدرت و دانش می‌پردازد (ضمیران، ۱۴۰۱: ۱۳۴-۹۰). فوکو بر این باور بود که دانش به‌طور مستقیم با قدرت مربوط است. به نظر او، قدرت مولد است و دانش عمومی‌ترین مفهومی است که قدرت به واسطه آن تولید می‌شود.

دانش و به‌ویژه دانش اجتماعی به‌شدت در تولید بدن‌ها و ذهن‌های مطیع دخالت دارد.

به نظر فوکو، استیلای قدرت امکان‌پیدایش دانش ویژه را در وضعیت تاریخی معین فراهم می‌کند (فیرحی، ۱۳۸۷: ۵۹). او در کتاب «نظم و مجازات» می‌نویسد: «قدرت دانش را تولید می‌کند. ... قدرت و دانش مستقیم با یکدیگر ارتباط دارند. ... هیچ رابطه قدرتی بدون تأسیس قلمروی همبسته از دانش وجود ندارد و هیچ دانشی بدون تشکیل روابط قدرت در همان زمان قابل تحقق نیست» (Foucault, 1979: 27). «گفتمان» اصطلاحی است که فوکو برای توصیف این نوع از نظام دانایی به کار می‌برد. به باور فوکو، این قدرت سیاسی است که در مورد شکل‌های مسلط رفتار و معنا در متن اجتماعی معین تصمیم می‌گیرد. کارهای سلطه‌آمیز در قالب کاربست قدرت به‌مثابه یک طرح سیاسی یا گفتمان است که همواره کوشش می‌کند اراده خود را به دیگران تحمیل کند. فوکو، هرگونه دانش خارج از وضعیت تاریخی را انکار و تأکید می‌کند که نظام دانایی به زمان و مکان وابسته است. به نظر او، این نظام دانایی که شکل‌دهنده شرایط عقلانیت یک فرهنگ و دوران است، خود ممکن است منطق داشته باشد و فقط بر اراده معطوف به قدرت استوار باشد (فیرحی، ۱۳۸۷: ۶۱). به بیان دیگر، سلطه یک گفتمان، نه به اعتبار منطق درونی آن، بلکه از نظر عمل و غلبه سیاسی است که منتشر شده و به انحصار حقیقت پرداخته است. در این میان، ضدیت و بیگانه‌سازی از لوازم حیاتی هویت‌یابی گفتمان‌ها و تعیین مرزها و حدود سیاسی آن برآورد می‌شود.

به‌طور کلی، محورهای اصلی اندیشه فوکو در ارتباط با سرشت روابط قدرت و دانش شامل این موارد است: ۱. دانش ابزار قدرت است و می‌تواند به صورت‌بندی و کنترل رفتارها و نگرش‌های اجتماعی کمک کند، ۲. فوکو با مفهوم «انضباط و نظارت» توضیح می‌دهد که چگونه نهادهای سیاسی به‌وسیله نهادهای اجتماعی (مانند مدرسه‌ها و مراکزهای مذهبی) به‌واسطه تولید دانش، افراد را کنترل و نظم می‌دهند؛ فرایندی که به فناوری قدرت تبدیل می‌شود، ۳. فوکو به‌جای اینکه دانش را حقیقتی ثابت تصور کند، آن را پدیده تاریخی و اجتماعی می‌داند و معتقد است در هر دوره متناسب با نیازهای اجتماعی و فرهنگی، نوع خاصی از روابط دانش و قدرت شکل می‌گیرد.

انگاره‌های بالا در این نوشتار برای این استدلال پشتوانه نظری فراهم می‌کند که رویکرد کلیسای ارتدوکس روسیه نسبت به جنگ در اوکراین با الزام‌های قدرت سیاسی و در راستای مشروعیت‌بخشی به سیاست‌های توسعه‌طلبانه پوتین است؛ بنابراین به موازات آن تحول می‌یابد. در این چارچوب، رهبران کلیسا متن‌های دینی را متناسب با منافع قدرت سیاسی تفسیر و دانشی را تولید می‌کنند که مشروعیت‌بخش اقدام‌های نظامی دولت روسیه در اوکراین است. بازنمایی اتحاد جهان روسی در قالب انگاره روس مقدس، معرفی غرب به‌عنوان دیگری

جهان روسی، تغییر تمرکز از صلح‌طلبی مسیحی به پیروزی در «جنگ مقدس»، تقدیس جان‌باختگان جنگ و مانند این‌ها، عناصر یا دال‌هایی هستند که در خدمت مفصل‌بندی و پیشبرد گفتمان سیاسی هژمون‌گرایی منطقه‌ای روسیه است.

مؤلفه‌های مشروعیت‌بخش به جنگ اوکراین در نظام تفسیری کلیسا

مؤلفه‌های استخراج‌شده از نظم منطقی و ساختار نهفته در گفتار کریل نشان می‌دهد که او آموزه‌های کتاب مقدس و سنت ارتدوکس را به‌گونه‌ای تفسیر کرده است که دربرگیرنده اصول سیاست‌های توسعه‌طلبانه پوتین در اوکراین است. این تفسیرها نشان می‌دهد چگونه دستگاه استنباطی کلیسای ارتدوکس روسیه، فراتر از قلمروی دین، فعالانه درگیر مسائل سیاسی است. از این رو پاپ فرانسیس، رهبر کاتولیک‌های جهان نسبت به پیروی کریل از پوتین هشدار داد و به‌طور کنایه‌آمیزی از او خواست که از تبدیل شدن به «پسر محراب پوتین»^۱ پرهیز کند (Falconer, 2022). مؤلفه‌هایی که برای تبیین این ادعا، جدا در قالب عنوان‌های زیر بررسی شده‌اند، در سخنان کریل به‌گونه‌ای درهم‌تنیده‌اند که نمی‌توان به آسانی مرز روشنی میان آن‌ها ترسیم کرد؛ بنابراین جداکردن آن‌ها فقط به‌دلیل ضرورت مطالعاتی است.

۱. بازنمایی اتحاد جهان روسی در قالب انگاره روس مقدس

«روس مقدس» مفهومی است که کلیسای ارتدوکس آن را برای پشتیبانی و مشروعیت‌بخشی مذهبی به مفهوم «جهان روسی» یا روسکی میر مطرح کرده است. پیشینه خلق مفهوم جهان روسی به دهه ۱۹۹۰ برمی‌گردد. این دوره برای سیاست‌مداران و بازیگران قدرت در روسیه، دوره تأمل در مورد گذشته و آینده توسعه کشور بود. از درون این تأمل‌ها در محافل فکری سیاسی، ایده «جهان روسی» برای مفهوم‌بندی راهبرد امنیت ملی و سیاست خارجی روسیه پدیدار شد. این مفهوم به بازآفرینی روسیه‌ای تمایل دارد که در اندیشه و زبان روسی است و از نظر سیاسی و جغرافیایی بزرگ‌تر از فدراسیون روسیه است (Suslov, 2018: 330-349). در آیین سیاست خارجی روسیه، این مفهوم ابتدا در معنای قدرت نرم، با تمرکز بر «نفوذ» و نه «حضور»، در خارج از روسیه به کار رفت (رشیدی، ۱۳۹۸: ۸۲). بعدها در دهه ۲۰۱۰، این ایده تبدیل به طرحی برای بازنمایی روسیه به‌عنوان جایگزینی برای مدل غربی نوسازی شد، تحولی که با چرخش در ایدئولوژی محافظه‌کارانه روسی متضمن درگیری شدید

در اوکراین بود (Suslov, 2018: 330-349). اهمیت پیگیری این مفهوم در دستور کار سیاسی روسیه به حدی است که کرملین آن را به عنوان اولویتی مهم در سند جدید مفهوم سیاست خارجی روسیه گنجانده است. در آخرین نسخه این سند (مصوب مارس ۲۰۲۳) روسیه به عنوان یک «دولت تمدنی منحصربه فرد و یک قدرت بزرگ اروپاسفیک»^۱ توصیف شده است که مردم متعلق به فرهنگ و تمدن جهان روسی را گردهم می آورد (Ministry of Foreign Affairs of Russia, 2023). امروزه، اصطلاح «جهان روسی» به مفهومی عمومی تبدیل شده است که در محافل گوناگون استفاده می شود.

دستگاه کلیسا در راستای پشتیبانی و پیشبرد مفهوم جهان روسی از همان سال‌های ابتدایی، طرح این مفهوم دوشادوش نهادهای سیاسی فعالانه کوشیده است. در سال ۱۹۹۳ گروهی از روحانیان به همراه تعدادی از تاریخ نگاران، فیلسوفان و تحلیلگران سیاسی در مسکو گرد آمدند و در مورد دلایل سقوط «دولت قدرتمند چند صد ساله» و راه‌های ممکن برای «زنده کردن معنوی» روسیه گفت‌وگو کردند. آن گردهم‌آیی نخستین نشست شورای جهانی خلق روس بود که به صورت اندیشکده‌ای زیر نظر کلیسای ارتدوکس روسیه تأسیس شد. مغز متفکر این شورا پاتریارک کریل است که در آن زمان ریاست بخش روابط خارجی کلیسا را بر عهده داشت. هدف اعلام شده این شورا متحد کردن مردم روس بدون توجه به کشور محل سکونت و دیدگاه‌های سیاسی آن‌ها بود که «زیر پرچم دولت‌های مختلف، بیشتر در شرایط نامناسب و تحقیرآمیز قرار داشتند». این شورا در بیانیه‌های خود همواره مروج این باور بوده است که سراسر قلمروی دولت تاریخی روسیه حوزه منافع حیاتی آن است و در آن جایی برای دولت‌های دیگر نیست (Dobstova, 2023: 6-8). در نشست‌های متعدد شورای جهانی خلق روسیه، کریل دیدگاه خود در مورد سیاست و ایدئولوژی روسیه را بیشتر با تمرکز بر ایده‌های «تمدن روسیه»، «ارزش‌های سنتی» و «مقابله با غرب» مطرح کرده است. تحلیل محتوای سخنان کریل در این شورا در سال‌های ۱۹۹۳ تا ۲۰۲۲ نشان داده است که «پیام‌های کریل متضمن زنده کردن هویت امپراتوری در فرهنگ روسیه است» (Kilp and Pankhurst, 2023: 436)؛ تفسیری که با انگیزه‌های ژئوپلیتیکی روسیه در حمله به اوکراین به طور کامل سازگار است (کولایی و عابدی، ۱۳۹۷: ۲۰-۱۳; Rashidi, 2024: 140-142).

کریل بلافاصله پس از انتصاب به مقام اسقف اعظم روسیه در سال ۲۰۰۹، سفر مهمی به

۱. از اروپا تا اقیانوس آرام

اوکراین کرد که در آن مفهوم «جهان روسی» را در برابر مخاطبان غیردینی به کار برد و هم‌زمان در حلقه‌های داخلی کلیسا در اوکراین از اصطلاح دیگری به نام «روسیه مقدس» استفاده کرد که از پایه دربرگیرنده مفهوم «جهان روسی» است. بدین ترتیب، کلیسای ارتدوکس روسیه به ایده «جهان روسی» جنبه‌های متافیزیکی و معناشناختی ارتدوکسی بخشید (Hovorun, 2022: 1-10). یکی از پیامدهای اساسی پیوند معناشناختی مفهوم جهان روسی به مفهوم روس مقدس، طرح مفهوم وحدت معنوی روسیه و اوکراین برای پشتیبانی از ادعاهای پوتین مبنی بر یکپارچگی ژئوپلیتیکی و سیاسی دو کشور یا شناسایی نشدن استقلال اوکراین خارج از حوزه نفوذ روسیه است. پوتین بارها در فرصت‌های مختلف استقلال دولت اوکراین را زیرسؤال برده و گفته است اوکراین جدید اختراع بلشویک‌ها است. بنابراین پس از فروپاشی اتحاد شوروی هرگز نباید از روسیه مستقل شود (Burgess, 2022: 4). در سال ۲۰۰۸، در نشست سران ناتو در بخارست پوتین گفت: «اوکراین حتی یک کشور نیست، ... بخش مهمی از آن هدیه‌ای از طرف ما بوده است». همچنین او در سخنرانی خود پس از پیوسته‌سازی کریمه در سال ۲۰۱۴ اعلام کرد: «... ما [روس‌ها و اوکراینی‌ها] فقط همسایه‌های نزدیک نیستیم، بلکه همان‌طور که پیش‌تر به تکرار گفته‌ام، ما مردم واحد هستیم. [کی‌یف] مادر شهرهای روسیه است» (Dobstova, 2023: 14).

کلیسای ارتدوکس روسیه با طرح مفهوم روس مقدس، این ادعای پوتین را با بن‌مایه‌های مذهبی مطرح کرد و به روشنی خواستار یکپارچگی مردم ارتدوکس فراتر از مرزهای روسیه شد. این ادعا در آخرین بیانیه شورای جهانی خلق روس به روشنی بازتاب یافته است. در این بیانیه آمده است که کل خاک اوکراین باید در حوزه نفوذ انحصاری مسکو قرار گیرد و جایی برای هیچ «رژیم سیاسی روس‌هراس» در آنجا وجود نداشته باشد (Chawrylo, 2024). به‌طور سستی، کلیسای ارتدوکس روسیه همواره اوکراین را بخشی از فضای یکپارچه ارتدوکس دانسته است.^۱ در این چارچوب، پاتریارک کریل با هرگونه تلاش کلیسای ارتدوکس اوکراین برای استقلال از قلمروی مسکو به شدت برخورد کرده است. به باور وی، روس مقدس (روسیه، اوکراین و روسیه سفید)

۱. کلیسای ارتدوکس اوکراین بخشی از قلمروی کلیسای ارتدوکس روسیه بود، اما در سال‌های اخیر هم‌زمان با وخیم‌ترشدن روابط دو کشور، کلیسای اوکراین در پی استقلال از کلیسای روسیه برآمده است. در سال ۲۰۱۸، رئیس‌جمهور غرب‌گرای اوکراین، پترو پوروشنکو، موضوع خودمختاری کلیسای ارتدوکس اوکراین را به‌عنوان وعده انتخاباتی در چارچوب سیاست همگرایی با غرب مطرح کرد. همان سال، کلیسای قسطنطنیه پس از تردیدهای بسیار به کلیسای ارتدوکس اوکراین خودمختاری داد. در مه ۲۰۲۲ به دنبال خودداری کریل از محکوم‌کردن حمله روسیه به اوکراین، سرانجام کلیسای ارتدوکس اوکراین به‌صورت رسمی از کلیسای ارتدوکس روسیه اعلام استقلال کرد (Mandeville, 2024).

به واسطه ارزش‌ها و مبانی فرهنگی مشترک قوام یافته است، چیزی که با غسل تعمید سنت ولادیمیر کی‌یفی در رود دنیپر در سال ۹۸۸ بنیاد نهاده شد. بر این پایه، کریل در سخنان خود مروج این باور است که «روس‌ها و اوکراینی‌ها یک قوم هستند» و اقدام‌های روسیه در اوکراین برای محافظت از خود در برابر کسانی است که «اوکراین را به گروگان گرفته‌اند» (Kirill, 2022a). همچنین جنگ در اوکراین را درگیری داخلی معرفی کرد و گفت مردم «روس مقدس» را «نیروهای شیطانی و ظلمانی خارجی» به جنگ واداشته‌اند (Kirill, 2022b).

۲. خروج از سنت صلح‌طلبی مسیحی

جریان اصلی سنت الهیاتی ارتدوکس مروج صلح‌طلبی مسیحی است و بر این پایه، هرگونه جنگ و خشونت را مردود می‌داند. بسیاری از متألهین ارتدوکس بر این باورند که موعظه‌های مسیح برای صلح (به‌ویژه موعظه روی کوه) در تضاد کامل با نگرش‌ها و رفتارهای مبتنی بر خشونت فیزیکی است، بنابراین مؤمنان مسیحی مجاز به جنگ نیستند (رشیدی، ۱۴۰۲: ۱۶۴-۱۶۳). البته در تاریخ مسیحیت ارتدکس، پدران مقدس یا مؤمنانی بودند که از سنت صلح‌طلبی مسیحی خارج شده و مستقیم یا غیرمستقیم در جنگ مشارکت کرده‌اند؛ موضوعی که در تاریخ روسیه شواهد روشنی برای آن می‌توان یافت که آخرین مورد آن عملکرد پاتریارک کریل در ارتباط با جنگ روسیه در اوکراین است.

کریل پیش از جنگ و حتی در ماه‌های نخست پس از آغاز جنگ خواستار صلح بود و در مراسم مذهبی برای برپایی صلح دعا می‌کرد. اما به تدریج شروع به توجیه اخلاقی و ایدئولوژیکی جنگ کرد. پیش از شروع جنگ، کریل در دعای آغاز سال نو در کلیسای جامع مسکو در ۳۱ دسامبر ۲۰۲۱، خواستار صلح شده بود. در ۲۴ فوریه ۲۰۲۲، کلیسای مسکو بیانیه‌ای صادر کرد و در آن از همه کلیساهای ارتدوکس روسی خواست «برای اعاده صلح به‌ویژه دعا کنند» (Kirill, 2022c). در سراسر فوریه و ابتدای مارس ۲۰۲۲، کریل دعوت خود برای صلح را تکرار کرد و خواستار کاهش تنش میان روس‌ها و اوکراینی‌ها شد (Kirill, 2022d). اما کریل همراه با دعوت به صلح، درخواست‌های دیگری مانند «تقویت سرزمین پدری»، «وحدت روسیه مقدس»، «حفظ وحدت کلیسا» و «اتحاد» میان روس‌ها و اوکراینی‌ها را مطرح کرده است که همه این باور را تقویت می‌کند که پیام اصلی او بازگرداندن صلح نبوده است. بر این پایه کلایدیس، کارشناس مذهب ارتدوکس می‌نویسد «کریل هیچ کاری فراتر از کمترین‌ها برای صلح انجام نمی‌دهد و او مشوق متجاوزان در این فاجعه است؛ با گذشت زمان، درمی‌یابیم که او چگونه از این کمترین‌ها فاصله گرفته و چگونه ایده صلح به تدریج تحریف و مورد بی‌توجهی قرار گرفته است» (Kelaidis, 2022). روند تحولات

آینده نشان داد که پیش‌بینی کلایدیس درست بوده است. چیزی که سرانجام کریل به آن اعتراف کرد و گفت «ما با آنچه در زبان غربی به‌عنوان صلح‌طلبی خوانده می‌شود بسیار فاصله داریم. صلح‌طلبی در این مفهوم بیشتر مستلزم تلاش برای صلح با هر شرایطی و اغلب بدون هیچ شرطی است» (Kirill, 2023e).

۳. دعوت به مشارکت در پیروزی تاریخی

به‌دنبال نمایان‌شدن نشانه‌های خروج کریل از سنت صلح‌طلبی و نبود مقاومت مسیحی در ماه‌های نخستین جنگ، سرانجام ۷ ماه پس از آغاز جنگ او آشکارا از ایده «جنگ برای پیروزی» دفاع کرد. اصطلاح «پیروزی» در خطبه‌های کریل نخستین‌بار در ۲۱ سپتامبر ۲۰۲۲ پس از فرمان بسیج پوتین به کار رفت و به‌سرعت در سخنرانی‌های او عمومیت یافت (Kirill, 2022e). چند روز بعد، او دعایش برای پیروزی روسیه مقدس را بدین مضمون مطرح کرد: «خدایا برخیز قومت را یاری کن و ما را به نیروی خود پیروز گردان» (Kirill, 2022f). کریل بارها از مردم خواست برای «پیروزی رزمندگان بر دشمنان در هر دو جبهه داخلی و خارجی دعا کنند» (Kirill, 2022g; 2022h). به‌دنبال آن، به‌همه کلیساهای زیر امر خود فرمان داد که دعا برای «صلح» را با دعا برای «پیروزی» جایگزین کنند. کشیش سنت اندرو، از این فرمان سرپیچی کرد و در تلافی این سرپیچی کریل او را از انجام خدمات مذهبی ممنوع و سپس به‌طور رسمی اخراج کرد (Kirill, 2022i). این چرخش رویکرد را می‌توان بازتابی از تأکیده‌های فزاینده پوتین برای پیشبرد «جنگ تا پیروزی» ارزیابی کرد. زمانی که پوتین به استفاده از سلاح هسته‌ای تهدید کرد، کریل از کلیسا خواست با مضمون زیر دعا کنند: «پیروزی واقعی که بدون نبردهای جدی به دست می‌آید، وحدت معنوی، صلح، رفاه و عشق متقابل را به ما باز خواهد گرداند» (Kirill, 2022f). مقام‌های کرملین همواره تلاش کرده‌اند با اشاره به جنگ جهانی دوم، جنگ در اوکراین را ادامه نبرد علیه فاشیسم و کلیشه نونازی در اوکراین معرفی کنند. در پشتیبانی از این رویکرد تبلیغاتی، کریل نیز در فراخوان خود برای پیروزی روسیه به رخدادهای تاریخی از جمله جنگ جهانی دوم اشاره می‌کند. به‌طور کلی، سخنرانی‌های او به‌طور کامل بر آرمان اتحاد تا پیروزی در برابر نیروهای تمرکز دارد که به باور وی می‌خواهند کشور «روس» را نابود کنند. در این چارچوب، او در همراهی با سیاست‌های پوتین بر ضرورت حمایت از دولت و نیروهای نظامی روسیه برای پیروزی تأکید کرده و بارها از کلیسا خواسته است برای رئیس‌جمهور دعا کنند. برای نمونه، در یکی از سخنرانی‌هایش گفت: «دعای ویژه ما برای پیروزی رئیس‌جمهورمان، فرمانده معظم کل قوا، ولادیمیر ولادیمیریچ پوتین است که

مسئولیت ویژه‌ای دارد و همچنین برای همه صاحب‌منصبان و رهبران نظامی» (Kirill, 2022j). او بعدها در ژانویه ۲۰۲۳ در سخنرانی قابل توجهی اعلام کرد: «هرگونه تهدید به نابودی روسیه، به معنای پایان جهان خواهد بود» (Kirill, 2023a). این گزاره را می‌توان تکرار سخنان پوتین در سال ۲۰۱۸ دانست که در ارتباط با تهدید هسته‌ای گفت: «چرا باید به جهانی نیاز داشته باشیم که روسیه آنجا نباشد؟» (Dobstova, 2023: 29) در مه ۲۰۲۳ در آستانه مراسم روز پیروزی بر آلمان نازی، کریل سخنرانی مهمی به یاد سنت جورج «شهید بزرگ راه پیروزی» خواند و تأکید کرد: «یک بار دیگر دشمن علیه روس مقدس سلاح به دست گرفته است. غیرنظامیان و نیروهای مسلح باید همه برای پیروزی تلاش کنند، اگر چنین کنیم پیروزی با ما خواهد بود» (Kirill, 2023b). پاتریارک کریل، نه تنها مؤمنان ارتدکس را به دعا برای پیروزی دعوت می‌کند، بلکه به فوریت از مردم می‌خواهد که برای عمل اقدام کنند. او در ژانویه ۲۰۲۳ تأکید کرد کلیسای ارتدوکس روسیه باید برای پیروزی ارتش کارهای بیشتری انجام دهد: «هر جماعتی باید به کسانی که در خط آتش هستند کمک کند. ما باید مردم محله خود را برای گردآوری کمک بسیج کنیم» (Kirill, 2023c).

۴. بازنمایی جنگ به عنوان جنگ عادلانه

در سنت ارتدوکس شرقی، نظریه جنگ عادلانه که در بستر تاریخ مسیحیت غربی زاده شده است، از اساس مشروعیت ندارد. علمای برجسته ارتدوکس جنگ را شر مطلق می‌دانند و در عمل به این شریعت مؤمنان ارتدوکس را در هر شرایطی به طور مطلق از کشتن دیگران بازداشته‌اند (رشیدی، ۱۴۰۲: ۱۶۰). در حالی که کریل نه تنها از جنگ حمایت می‌کند، بلکه در خطبه‌های خود در ارتباط با جنگ اوکراین در عمل در مسیر پذیرش نظریه جنگ عادلانه حرکت می‌کند. او مرتب در سخنان خود از کلمات «حقیقت»، «عدالت» و «انصاف» استفاده کرده و خواستار «صلح پایدار» «براساس عدالت» شده است؛ تا جایی که به گفته‌ای از شخصیت اصلی یک فیلم جنایی نمادین روسی، به نام «برادر ۲»^۱ اشاره می‌کند که می‌گوید: «قدرت در حقیقت است» (Kiriill, 2022i). به دنبال تصمیم کرملین برای اعلام بسیج نظامی در

۱. فیلم «برادر ۲» وضعیت تاریک و آشفته دهه ۱۹۹۰ روسیه را به تصویر می‌کشد. شخصیت اصلی فیلم، دانیلا باگروف معتقد است «قدرت در حقیقت است» و برای برقراری عدالت قیام مسلحانه می‌کند. شخصیت او مورد احترام بسیاری از روس‌ها است و از جمله کوتاه «قدرت در حقیقت است» با ارجاع به شخصیت او در گفت و گوی عمومی استفاده می‌شود (<https://m.youtube.com/watch?v=K9TRaGNnjEU&t=4s>).

سپتامبر ۲۰۲۲، کریل در همراهی با این تصمیم و پردازش پشتوانه‌های مذهبی برای این اقدام دولت، به‌روشنی از سنت موعظه برای صلح فاصله گرفت و چند ماه بعد در سخنرانی خود با تأکید بر این عبارت که «هیچ صلحی بدون عدالت دست‌یافتنی نیست»، مفهومی را تشریح کرد که بیشتر با مفهوم جنگ عادلانه در سنت مسیحیت غربی سازگار است (Kirill, 2023e). این رویکرد کریل در سازگاری کامل با رویکرد سیاسی پوتین است که هنگام اعلام «عملیات نظامی ویژه» در فوریه ۲۰۲۲ گفت: «در دست‌داشتن عدالت و حقیقت است که ما را به‌واقع قوی می‌کند». در سپتامبر ۲۰۲۲ نیز هنگام امضای سند پیوسته‌سازی مناطق اشغالی اوکراین به روسیه، پوتین آن را «روز حقیقت و عدالت» توصیف کرد (Dobstova, 2023: 15).

از نظر پوتین و کریل، «حقیقت» و «عدالت» به معنای بازپس‌گیری زمین و بازگرداندن کلیسای ارتدوکس اوکراین به کنترل سیاسی روسیه است. هدف‌هایی که با عبارت‌هایی مانند «روس تاریخی»، «روس مقدس» و «جهان روسی» خطاب می‌شود. به استدلال هردوی آن‌ها بازگرداندن صلح فقط در چنین شرایطی امکان‌پذیر است. بنابراین موعظه‌های کریل در سازگاری با نص کتاب مقدس و سنت ارتدکس نیست که قتل نفس را منع می‌کند، بلکه در سازگاری و مشروعیت‌بخشی به عملکرد قدرت مستقر است که به توجیه جنگ و پذیرش نظریه جنگ عادلانه می‌انجامد.

۵. بازنمایی جنگ به‌عنوان جنگ مقدس

مفهوم «جنگ مقدس» را که به موجب آن جنگیدن در ذاتش عمل مذهبی و دارای فضیلت معنوی برآورد می‌شود، در قرن یازدهم در سنت مسیحیت غربی پاپ اوربان مطرح کرد و در شکل جنگ‌های صلیبی تبلور یافت. در حالی‌که جنگ مقدس در آموزه‌های مسیحیت ارتدوکس شرقی مفهومی بیگانه است. در سنت ارتدوکس، هرگز کسی را برای مهارت نظامی و شجاعت در کشتن دشمن، حتی در دفاع از مردم و ایمان ارتدوکس، تقدیس و تکریم نمی‌کنند. قانون ۱۳ سنت‌باسیل، کسانی را که در جنگ قتل انجام می‌دهند به مدت سه سال از شرکت در مراسم عشاء ربانی محروم می‌کند. این قانون به روشنی نشان‌دهنده مخالفت کلیسای ارتدوکس با تقدیس جنگ است (رشیدی، ۱۴۰۲: ۱۶۴-۱۶۰). در حالی‌که کلیسای ارتدوکس روسیه، همراهی با امپراتوری تزاری در برخی از جنگ‌ها را در کارنامه خود ثبت کرده است. به‌تازگی با تداوم جنگ در اوکراین، اسقف اعظم روسیه نیز از سنت ارتدوکس فاصله گرفته و در ادامه حمایت‌های خود از این جنگ، منزلت آن را تا مقام جنگ مقدس بالا

برده است. تبلور این تغییر رویکرد را می‌توان در بیانیه شورای جهانی خلق روسیه در ۲۷ مارس ۲۰۲۴، به روشنی دید. این شورا که زیر نظر کریل اداره می‌شود، در این بیانیه تاریخی با عنوان «حال و آینده جهان روسی»، جنگ با اوکراین را به‌عنوان «جنگ مقدس» و صحنه درگیری نیروهای «خیر» و «شر» تفسیر کرده است.

نکته قابل توجه در این روایت این است که نه کی‌یف، بلکه به روشنی غرب به‌عنوان دشمن اصلی روسیه معرفی شده است. در این بیانیه، آمده است که روسیه و مردم آن در این جنگ به دستور خداوند فقط از فضای معنوی «روسیه مقدس» دفاع می‌کنند (Chawryło, 2024). بی‌تردید، از روایت «جنگ مقدس» به‌منظور آماده‌سازی ذهنی روس‌ها برای افزایش بسیج یا توجیه دیگر تصمیم‌های دولت در ارتباط با جنگ استفاده می‌شود. این جنگ با عبارت‌های مذهبی توجیه می‌شود تا بر اراده روسیه برای پیروزی و تعهد تزلزل‌ناپذیر آن به هدف‌های «عملیات ویژه» تأکید کند. به سخن دیگر، کلیسای ارتدوکس روسیه در عمل به الزام‌های سلطه سیاسی، از رهگذر تقدیس جنگ و متبرک کردن سربازان و سلاح‌های روسیه برای اقدام‌های پوتین در اوکراین پشتوانه ایدئولوژیکی فراهم می‌کند (Mathers, 2024).

۶. غیریت‌سازی و بیگانه‌انگاری غرب

چنانکه در چارچوب نظری پژوهش اشاره کردیم، گفتمان‌های سیاسی در فرایند هویت‌یابی از اساس میل به غیریت‌سازی دارند. به سخن دیگر، قوام و دوام آن‌ها متکی به وجود یا حتی خلق دیگری دشمن است. در چارچوب گفتمان سیاسی حاکم در روسیه، این کشور به‌عنوان یک قدرت بزرگ تمدنی به تصویر کشیده شده است که از سوی دشمنان غربی به چالش کشیده می‌شود. بر این اساس، جنگ اوکراین تبلور و تداوم این دشمنی برآورد می‌شود؛ جنگی که پوتین آن را «علیه غرب و نابودی غرب» توصیف کرده است (Martin, 2024). کلیسای ارتدوکس روسیه در مسیر همراهی با گفتمان سیاسی حاکم در آن کشور، تفسیرهایی از سنت ارتدوکس ارائه می‌دهد که جنگ در اوکراین را به‌عنوان مبارزه متافیزیکی بین نیروهای خیر و شر به تصویر می‌کشد (Kirill, 2022m). محتوای بیانیه ۲۵ شورای جهانی خلق روسیه، به روشنی گویای این جهان‌بینی کلیسا است؛ جایی که در آن غرب آشکارا به‌عنوان دشمن اصلی و «شیطانی» روسیه معرفی شده است (Chawryło, 2024). به‌طورکلی در روایت‌های کریل از جنگ در اوکراین سه بازیگر وجود دارد: ۱. غرب «گناهکار» و «شیطانی»، ۲. روسیه «مقدس» و «معنوی»، ۳. اوکراین به‌عنوان «قربانی» مبارزه میان این دو (Kirill, 2022b). او غرب را با

استعاره‌هایی مانند «نیروهای شیطانی تاریک»، «نیروهای سیاسی متخاصم خارجی»، «نیروهای خبیث» و حتی «تمدن مرگ» بیان کرده است. در برابر، روسیه را به عنوان سرزمین «مقدس»، «مبارک»، «معنوی» و «جزیره آزادی» معرفی می‌کند (Kirill, 2022m). به طور مبالغه آمیزی نسبت به «اراده دشمن برای حذف چنین جایگزین جذابی برای توسعه تمدنی» هشدار می‌دهد (Kirill, 2022o).

به گفته کریل «بسیاری [از کشورهای غربی] علیه سرزمین اجدادی ما هستند، به این دلیل که روس‌ها متفاوت هستند و این واقعیت سبب حسادت و کینه آن‌ها می‌شود» (Kirill, 2022p). به باور وی، روسیه «وارد مبارزه‌ای شده که نه فیزیکی بلکه متافیزیکی است» (Kirill, 2022q). او در سخنرانی خود در شورای جهانی خلق روس در اکتبر ۲۰۲۲ گفت: «تا زمانی که میهن ما، این جزیره آزادی، باقی است، روزنه‌ای از امید برای بقیه جهان به سوی تغییر مسیر تاریخ و اجتناب از پایان آخرالزمانی جهان گشوده است» (Kirill, 2022p). اسقف اعظم روسیه استدلال کرد که کشورهای غربی با حمایت از برگزاری «به اصطلاح راهپیمایی کرامت» در اوکراین و سرکوب کسانی که «در برابر این خواسته مقاومت می‌کنند» گناه را ترویج می‌کنند؛ گناهی که در حکم «انکار خدا و حقیقت اوست» (Kirill, 2022s). کریل، حمایت کشورهای غربی از اقلیت‌های جنسی^۱ را عنصر مهمی در شرانگاری تمدن غرب می‌داند. او در بیانیه خود به اولین کنگره سالانه ضدفاشیسم در اوت ۲۰۲۲، با اشاره به غرب گفت «آن‌ها ارزش‌های خود را به دیگر کشورها تحمیل می‌کنند و آن‌ها را مجبور می‌کنند با برگزاری رژه‌های غرور هم‌جنس‌گرایان، برای پیوستن به دنیای به اصطلاح شاد مصرف‌زده و آزادی موهوم زیر آزمون وفاداری قرار بگیرند» (Kirill, 2022t). براساس سخنان کریل، اگر اوکراینی‌ها «تغییر جنسیت» و «نسبی‌گرایی اخلاقی غربی» را بپذیرند، «هویت خود را از دست خواهند داد و دیگر مشمول سرزمین مقدس نخواهند بود؛ بنابراین «رسالت» روسیه جلوگیری از تحقق این سناریو است» (Kirill, 2023d).

مخالفت با جنبش اقلیت‌های جنسی، روایتی است که مقام‌های سیاسی روسیه هم از آن سخن می‌گویند. برای نمونه، پوتین در جریان دیدار با مادران کشته‌های جنگ گفت: «فرزندان شما در دفاع از تمدن منحصر به فرد ما در برابر فرهنگ متفاوت کشورهای غربی جان باخته‌اند. در بسیاری از این کشورها مردم حتی معنای کلمه مادر را نمی‌دانند و فقط آن را والد شماره یک یا والد شماره دو می‌دانند. آن‌ها جنسیت را با ده‌ها مورد اندازه‌گیری می‌کنند و گاهی آن را

تغییر می‌دهند» (Dobstova, 2023: 20). پوتین و کریم، در پوشش یادشده تلاش می‌کنند به جنگ در اوکراین ابعاد متافیزیکی ببخشند و از این رهگذر بر ضرورت بازایی تمدن متفاوت روسی تأکید کنند (Saar, 2023: 3-25).

۷. تقدیس جان‌باختگان جنگ

زمانی که در نظام تفسیری کلیسای ارتدوکس روسیه، جنگ در اوکراین به‌عنوان «جنگ مقدس» تفسیر می‌شود، به‌طور منطقی کشته‌شدگان آن نیز باید تقدیس شوند. در این حالت، به نوشته کلایرواکس «شوالیه مسیحی می‌تواند با اطمینان بجنگد و با اطمینان بیشتری بمیرد، زیرا هنگام جنگ به مسیح خدمت می‌کند و زمانی که کشته می‌شود به نجات و رستگاری می‌رسد» (Sayeed, 2021: 168). همان‌طور که پیش‌تر گفته شد، جریان اصلی سنت ارتدوکس جنگ را شر مطلق می‌داند، از این‌رو چنین برداشتی را نمی‌پذیرد و حتی آن را نوعی بدعت می‌داند. بر این اساس، اسقف اعظم پولیوکتوس^۱ در قرن دهم از معرفی سربازان بیزانسی جان‌باخته در دفاع از امپراتوری به‌عنوان کشته‌های مقدس (شهید) خودداری کرد (LeMasters, 2011: 59). با وجود این، کریم در چارچوب عمل به مسئولیت تولید دانش دینی و نظام دانایی سازگار با خواست قدرت سیاسی مستقر، در جریان جنگ اوکراین حکم به تقدیس و تطهیر گناهان جان‌باختگان جنگ داده است (Martin, 2024).

از زمان آغاز جنگ در اوکراین، کریم بارها بر اهمیت جان‌فشانی در راه وطن به‌عنوان وظیفه دینی تأکید و با تداوم جنگ تأکید خود را شدیدتر کرده است. برای نمونه، در آوریل ۲۰۲۲ در مراسم کلیسای جامع نیروهای مسلح روسیه، در سخنرانی خود سربازان را تشویق کرد که با قربانی کردن جان خود از سرزمین پدری دفاع کنند (Kirill, 2022u). در این چارچوب، او بیشتر به انجیل یوحنا (باب ۱۵ آیه ۱۳) ارجاع می‌دهد که در آن تصریح شده است: «بزرگ‌ترین محبتی که شخص می‌تواند در حق دوستانش بکند، این است که جان خود را در راه ایشان فدا کند». همچنین در مه ۲۰۲۲ در آستانه مراسم روز پیروزی (شکست آلمان نازی در ۹ مه ۱۹۴۵)، پیامی به این مضمون به سربازان روسی فرستاد: «برادران به یاد داشته باشید که سرنوشت آزادی، استقلال و حاکمیت سرزمین پدری ما به شیوه انجام وظیفه نظامی و توانایی شما در دفاع از وطن و ایثار جان خود برای دوستانان بستگی دارد» (Kirill, 2022v). در ادامه این روایت در سپتامبر ۲۰۲۲، زمانی که کرملین در فرمان بسیج ۳۰۰ هزار شهروند

برای جنگ فراخوان داد، کریل با ارجاع به آیه ۱۶ از باب سوم انجیل یوحنا سخنرانی کرد: «خدا جهان را چنان مورد محبت قرار داده است که جان پسر یگانه‌اش را فدای آن کرد. ... اگر خدا، جان انسانی خود را فدای مردم می‌کند، پس ایشار بالاترین تجلی عشق بشری برای همسایگان است». او در ادامه، سخنان خود را متوجه جنگ اوکراین کرد و گفت «سربازان روسی که در آنجا کشته می‌شوند از همه گناهان پاک می‌شوند» (Kirill, 2022w).

جالب اینکه، این گونه روایت‌ها را در سخنرانی‌های پوتین نیز می‌توان به روشنی دید. در مارس ۲۰۲۲، پوتین در مراسم سالگرد پیوسته‌سازی کریمه گفت: «هیچ عشقی بالاتر از این نیست که کسی جان خود را فدای دوستانش کند. ... و بهترین تأیید این موضوع این است که می‌بینید چگونه فرزندان ما می‌جنگند، ... شانه‌به‌شانه یکدیگر را کمک می‌کنند و برادرانه از یکدیگر محافظت می‌کنند» (Dubtsova, 2023: 25).

نتیجه

ویژگی بارز سراسر تاریخ سیاسی روسیه دولت‌سالاری است و از این دیدگاه سلطه دولت را می‌توان در همه عرصه‌های زندگی از جمله اقتصاد، علم و فناوری، فرهنگ و دین به روشنی دید. در این نوشتار سلطه دولت بر نهاد دین و نظام تفسیری آن در ارتباط با جنگ اوکراین را مطالعه کردیم. در این چارچوب می‌توان مدعی بود که این جنگ سرشت جنگ ترکیبی دارد. یکی از مهم‌ترین ابعاد و زوایای این جنگ ترکیبی، استفاده از ظرفیت مذهب و به‌ویژه کلیسای ارتدوکس روسیه در پیشبرد هدف‌های جنگ است. پاتریارک کریل، اسقف اعظم کلیسای روسیه و کسی که دوران پوتین را «معجزه خدا» نامیده بود، از زمان آغاز جنگ برای توجیه جنگ علیه اوکراین تلاش‌های قابل توجهی کرده است. تحلیل کیفی محتوای سخنان کریل و مقایسه نتیجه‌های به‌دست‌آمده با سیاست‌های توسعه‌طلبانه پوتین در این پژوهش نشان می‌دهد که رویکرد هر دو نهاد کلیسا و دولت در ارتباط با فلسفه جنگ در اوکراین، هم‌سویی کامل دارد. رویکرد کریل در پیشبرد انگاره اتحاد «روس مقدس» از یک‌سو و رویکرد ژئوپلیتیکی پوتین مبنی بر بازسازی اتحاد سیاسی با اوکراین از سوی دیگر، در خدمت تحقق یک آرمان است: زنده‌کردن امپراتوری روس که در تحلیل نهایی هدفی سیاسی برآورد می‌شود. یافته‌های نوشتار با کاربست نظریه دانش و قدرت فوکو این واقعیت را آشکار می‌کند که رویکرد کلیسا بازتابی از سیاست دولت روسیه است، زیرا همان‌طور که فوکو استدلال کرده است، ساخت قدرت سیاسی مستقر فقط به آن نوع از دانش و نظام دانایی اجازه پیدایش می‌دهد که مشروعیت‌بخش خواست قدرت است.

چنانکه دیدیم، دستگاه تفسیری کلیسا با بازنمایی اتحاد سیاسی جهان روس در قالب انگاره روس مقدس، معرفی جنگ به عنوان جنگ عادلانه و مقدس میان نیروهای خیر و شر جهانی، معرفی تمدن غرب به عنوان دیگری جهان روس، تقدیس جانباختگان جنگ و دعا برای پیروزی، همه در خدمت مشروعیت بخشی به عناصر گفتمان سیاسی حاکم در روسیه است. در این میان، تحول روایت های کریل در فرایند جنگ را می توان تابعی از تحولات جنگ و نگاه مقام های کرملین ارزیابی کرد. در مرحله آغازین جنگ، زمانی که مقام های کرملین تصور می کردند به سرعت می توانند کی یف را تصرف کنند، کریل خواستار صلح و کاهش سطح تخریب بود. در مرحله دوم، زمانی که مشخص شد جنگ برای مدت به نسبت طولانی ادامه خواهد یافت، کریل روایتی مبتنی بر «جنگ مقدس» و نبرد «متافیزیکی» علیه «شر جهانی» برآمده از غرب به عنوان بیگانه جهان روس مقدس ارائه کرد. پس از صدور فرمان بسیج از سوی پوتین، در مرحله سوم، کریل به تقدیس کشته های جنگ پرداخت و گفت مرگ برای وطن «همه گناهان را پاک می کند». در مرحله چهارم، آشکارا فراخوان دعا برای «پیروزی» داد و خواستار دوام توفیق پوتین در مقام پیشوای مردم روس شد.

مشارکت کلیسا در پیشبرد کارزار تبلیغاتی پوتین در جنگ فراتر از سخنرانی های عمومی و موعظه های شخص کریل است. به طور کلی، پدران کلیساهای روسیه سهم قابل توجهی در پیشبرد این کارزار به نمایش گذاشته اند. بسیاری از سخنرانی های مقام های مذهبی به طور منظم به وسیله رسانه های مورد حمایت دولت از جمله کانال تلویزیونی اسپاس پخش می شود. به علاوه، از آنجا که قدرت سیاسی مشارکت عملی حاملان خود را می طلبد، اقدام های حمایتی کلیسای ارتدوکس برای پیشبرد جنگ تنها به دعا و موعظه در چارچوب کارزار تبلیغاتی خلاصه نمی شود، بلکه کلیسا در ادامه این مسیر، یک سری اقدام های عملی انجام داده است مانند بازدید مقام های مذهبی از میدان های جنگ و متبرک کردن سربازان و تجهیزات نظامی، دست گرفتن نمادهای پیروزی و بسیج برای محافظت از سرزمین پدری، مشارکت عملی در جنگ با پوشیدن لباس رزم و حتی کشته شدن در میدان نبرد، گردآوری کمک های مالی برای ارسال به جبهه های جنگ، فعال کردن بخش ویژه کلیسا برای همکاری با نیروهای نظامی، برکناری کشیش های متمرّد از فرمان دعا برای پیروزی، شرکت در مراسم دولتی مانند جشن پیوسته سازی سرزمین های اشغالی اوکراین به روسیه، خارج کردن کریمه از صلاحیت کلیسای ارتدوکس اوکراین و قراردادن آن در قلمروی کلیسای روسیه.

به منظور تقویت یافته های این نوشتار پیشنهاد می شود در قالب مطالعات جداگانه نظام

تفسیری کلیساهایی که در ارتباط نزدیک با رژیم‌های سیاسی بوده‌اند، با کاربست نظریه دانش و قدرت فوکو بررسی شود. در این چارچوب مطالعه حمایت کلیسای ارتدوکس اوکراین از سیاست‌های رئیس‌جمهور زلنسکی، حمایت کلیسای کاتولیک از موسولینی در ایتالیا، حمایت کلیسای هلند از رژیم آپارتاید آفریقای جنوبی، حمایت راهبان بودایی از کاربست خشونت علیه روهینگیا در میانمار و مانند آن پیشنهاد می‌شود.

منابع

فارسی

- رشیدی، احمد (۱۳۹۸)، «معمادارگی قدرت نرم روسیه»، *مطالعات اوراسیای مرکزی*، دوره ۱۲، شماره ۱، صص ۹۴-۷۵. (doi: 10.22059/jcep.2019.449720 239181)
- رشیدی، احمد (۱۴۰۲)، «مسیحیت ارتدوکس شرقی و صلح‌آفرینی عادلانه»، *مطالعات اوراسیای مرکزی*، دوره ۱۶، شماره ۱، صص ۱۷۲-۱۴۹. (doi: 10.22059/jcep.2023.352168.450117)
- شفیعی، نوذر و احسان فلاحی (۱۳۹۷)، «جایگاه کلیسا و دیپلماسی مذهبی در سیاست خارجی روسیه، مطالعه موردی اوکراین و گرجستان»، *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، دوره ۲۴، شماره ۱۰۱، صص ۵۶-۲۹.
- ضیمران، محمد (۱۴۰۱)، *میشل فوکو: دانش و قدرت*، چاپ دوازدهم، تهران: هرمس.
- فیرحی، داود (۱۳۸۷)، *قدرت، دانش و مشروعیت در اسلام*، تهران: نی.
- کرمی، جهانگیر و رقیه کرامتی‌نیا (۱۳۹۷)، «روسیه و مسئله غرب»، *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، دوره ۲۴، شماره ۱۰۳، صص ۱۶۰-۱۳۱.
- کلاشی، ناهید (۱۳۸۹)، «نقش و جایگاه کلیسای ارتدوکس در نظام سیاسی روسیه»، *ادیان و عرفان*، دوره ۴۲، شماره ۲، صص ۱۳۶-۱۱۷.
- کولایی، الهه (۱۳۹۲)، *سیاست و حکومت در فدراسیون روسیه*، چاپ پنجم، تهران: مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- کولایی، الهه و عقیقه عابدی (۱۳۹۷)، «مولفه‌های ژئوپلیتیکی سیاست خارجی روسیه»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، دوره ۱۴، شماره ۱، صص ۲۵-۱. (doi: 20.1001.1.17354331.1397.14.49.1.7)

English

Agadjanian, Alexander and Ansgar Jödicke, Evert van der Zweerde (2015), **Religion, Nation and Democracy in the South Caucasus**, London: Routledge.

Anderson, John (2007), "Putin and the Russian Orthodox Church: Asymmetric Symphonia?", **Journal of International Affairs**, Vol. 61, No. 1, pp. 185–201, Available at: https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/307202/mod_resource/content/1/PUTIN%20AND%20THE%20RUSSIAN%20ORTHODOX%20CHURCH.pdf. (Accessed on: 8/5/2025).

Archimandrite, Hovorun (2022) "Russian Church and Ukrainian War", **The Expository Times**, Vol. 134, No. 1, pp. 1–10, (doi.org/10.1177/00145246221119120).

Burgess, John (2017), **Holy Rus': The rebirth of Orthodoxy in the New Russia**, New Haven: Yale University Press.

Burgess, John (2022), "Is Russia's War on Ukraine about Religion?", **the Christian Century**, March 23, Available at: <https://www.christiancentury.org/article/features/russia-s-war-ukraine-about-religion> (Accessed on: 5/11/2024).

Chawryło, Katarzyna (2024) "A Holy War, The Russian Orthodox Church Blesses the War against the West", **OSW Commentary**, No. 589, available at: https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/OSW_Commentary_589.pdf (Accessed on: 11/12/2024).

Constantino, Pedro (2023), "Russian Orthodox Church: Kremlin's Invisible Hand in War against Ukraine", **Political Observer**, No. 20, pp. 17-29, (doi: 10.59071/2795-4765.RPCP2023.20/pp-17-26).

Curanović, Alicja (2012), **The Religious Factor in Russia's Foreign Policy**, New York: Routledge.

Dubtsova, Natalia (2023), "The Role of the Orthodox Church in Advancing Putin's War Messaging", Available at: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/202402/RISJ%20Fellows%20Paper_Natalia_Trinity2023_Final.pdf. (Accessed on: 22/11/2024).

Falconer, Rebecca (2022), "Pope tells Russian Orthodox Leader: Don't Be Putin's Altar Boy", **Axios**, Available at: <https://www.axios.com/2022/05/05/pope-russian-orthodox-putin-altar->

- boy (Accessed on: 22/11/2024).
- Feyrahi, Davud (2008), **Power, Knowledge and Legitimacy in Islam**, 1st edition, Tehran: Ney, [in Persian].
- Foucault, Michel (1979), **Discipline and Punish**, tr. by Alan Sheridan, Howmonds Worth: Penguin.
- Freeze, Gregory (2017), "Russian Orthodoxy and Politics in the Putin Era", Available at: <https://carnegieendowment.org/posts/2017/02/russian-orthodoxy-and-politics-in-the-putin-era?lang=en>. (Accessed on: 22/10/2024).
- Huntington, Samuel (1996), **The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order**, New York: Simon & Schuster.
- Kelaidis, Katherine (2022), "Patriarch Kirill of Moscow is Not Calling for Peace", **Religious Dispatches**, Available at: <https://religiondispatches.org/no-patriarchkirill-of-moscow-is-not-calling-for-peace-in-fact-hes-putins-accomplice>. (Accessed on: 10/12/2024).
- Kilp, Alar and Jerry Pankhurst (2023), "The Role of Moscow Patriarchs in the Promotion of the Imperial Culture of Sobornost: Thematic Analysis of Religious Leaders' Speeches at the World Russian People's Council 1993–2022", **Religions**, Vol. 14, No. 4, pp.1-27, (doi.org/10.3390/rel14040436).
- Kirill, Patriarch Vladimir (2022a-x), "Patriarchal Messages", **Official Website of the Moscow Patriarchate**, Available at: <http://www.patriarchia.ru/en/>, (Accessed on: 14/12/2024).
- Kirill, Patriarch Vladimir (2023a-e), "Patriarchal Messages", **Official Website of the Moscow Patriarchate**, Available at: <http://www.patriarchia.ru/en/>, (Accessed on: 14/12/2024).
- LeMasters, Philip (2011), "Orthodox Perspectives on Peace, War and Violence", **Ecumenical Review**, Available at: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1758-6623.2010.00093.x/abstract> (Accessed on: 10/12/2023).
- Mandeville, Perer (2024), "War and the Church in Ukraine", Available at: <https://www.usip.org/publications/2024/03/war-and-church-ukraine>, (Accessed on: 14/12/2024).
- Martin, Mihhel (2024), "Orthodox Church Leaders Call to Condemn Russia's Invasion of Ukraine", Available at: <https://www.npr.org/2024/04/02/1242196770/orthodox-church-leaders->

- called-on-to-condemn-russia-s-invasion-of-ukraine, (Accessed on: 14/12/2024).
- Mathers, Jennifer (2024), "Ukraine War: Religious Leaders are Playing an Important Role", **The Conversation**, Available at: <https://theconversation.com/ukraine-war-religious-leaders-are-playing-an-important-and-unusual-role-234019>, (Accessed on: 14/12/2024).
- Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2023), "The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation", Available at: https://mid.ru/en/foreign_policy/fundamental_documents/1860586, (Accessed on: 1/12/2024).
- Papkova, Irina (2011), **the Orthodox Church and Russian Politics**, Oxford: Oxford University Press.
- Podoprighora, Valadimir and Tatiana Krasnopevtseva (n. d.), "Russian Cultural Values and their Effect on Domestic and Foreign Policy", *Democratizatsia*, pp. 166-176, Available at: https://demokratizatsiya.pub/archives/032_PodoprighoraKrasnopevtseva.pdf (Accessed on: 5/12/2022).
- Rashidi, Ahmad (2024), "Geopolitical Drivers of Russia's Military Intervention in Ukraine", **Journal of Iran and Central Eurasia Studies**, Vol. 7, No. 1, pp. 133-147, (doi: 10.22059/jices.2024.98749), [in Persian].
- Richters, Katija (2013), **The Post-Soviet Russian Orthodox Church: Politics, Culture and Greater Russia**, London: Routledge.
- Saar, Jüri (2023), "The Russian Holy War and Military Statehood", **Trames Journal of the Humanities and Social Sciences**, Vol. 27, No. 1, pp. 3–20, (doi: 10.3176/tr.2023).
- Sayeed, Ahmed (2021), *Truth is Law, Faith is Flaw*, Bhopal: Nitya Publications.
- Suslov, Mikhail (2018), "Russian World Concept: Post-Soviet Geopolitical Ideology and the Logic of Spheres of Influence", **Geopolitics**, Vol. 23, No. 2, pp. 330-353, (doi: 10.1080/14650045.2017.1407921).